

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

Студенттер мен жас ғалымдардың
«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ - 2016» атты
XI Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XI Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ - 2016»

PROCEEDINGS
of the XI International Scientific Conference
for students and young scholars
«SCIENCE AND EDUCATION - 2016»

2016 жыл 14 сәуір
Астана

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ**

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«Ғылым және білім - 2016»
атты XI Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XI Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«Наука и образование - 2016»**

**PROCEEDINGS
of the XI International Scientific Conference
for students and young scholars
«Science and education - 2016»**

2016 жыл 14 сәуір

Астана

ӘӨЖ 001:37(063)

КБЖ 72:74

Ғ 96

Ғ96 «Ғылым және білім – 2016» атты студенттер мен жас ғалымдардың XI Халық. ғыл. конф. = XI Межд. науч. конф. студентов и молодых ученых «Наука и образование - 2016» = The XI International Scientific Conference for students and young scholars «Science and education - 2016» . – Астана: <http://www.enu.kz/ru/nauka/nauka-i-obrazovanie/>, 2016. – б. (қазақша, орысша, ағылшынша).

ISBN 978-9965-31-764-4

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

ӘӨЖ 001:37(063)

КБЖ 72:74

ISBN 978-9965-31-764-4

©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2016

сапалық сын есімінің әр алуан контекстегі өзара ұқсатығын жан-жақты талдап, сабақтастық деңгейін көрсетуге тырыстық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Кайбияйнен А.А. Устойчивые атрибутивно-субстантивные сочетания с прилагательными цвета в современном русском языке. – Казань, 1996. – 16 с.
2. Свешникова Г.С. Типологический анализ ФЕ с компонентами-прилагательными, обозначающими цвет (на материале немецкого, английского и шведского языков). Автореф. дисс.канд. филол. наук. – М., 1969. – 23 с.
3. Гатиатуллина З.З., Мифтахутдинова Л.Т. Англо-турецко-русский словарь фразеологических единиц с компонентом-цветонаименованием. – Казань: КГПУ - «Ассоль», 2002. – 35 с.
4. Гатиатуллина З.З., Мифтахутдинова Л.Т. Турецко-русский словарь фразеологических единиц с компонентом-цветонаименованием. – Казань: КГПУ - «Ассоль», 2003. – 25 с.

ТЕРМИН ЖҮЙЕСІНДЕГІ НОМИНАТИВТІЛІК

Өнерхан Меруерт

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Филология факультетінің 1-курс магистранты,
Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – ф.ғ.к., доцент Г.Б.Мамаева

Лингвистердің назарында тілдің қызмет етуінің әлеуметтік және кәсіби шектелген салаларында өтетін номинативті процестер болды және болады. Бұл арнайы түсініктердің тәсілдерін зерттеу қажеттілігін, тілдік түсінік және адам қызметінің нақты салаларының тұжырымдамалық білімін кодтау құралы ретінде номинативті бірліктердің осы дәрежесіндегі әлеуметтік маңыздылығын, арнайы лексика және оның ядросы – терминология өзімен ғылыми-техникалық процестің динамикалық қозғалысын көрсететін лексиканың белсенді бөлігін көрсетуін ескертеді.

Әр ұлттық тілдің терминологиясы өзінің құрамында қоғамның кәсіби қызметінің барлық салаларының арнайы түсініктері атауларын біріктіреді. Қазақ терминологиясы да – дәл солай номинативті қасиетке ие. Қазақтың ғылыми-техникалық терминологиясы, дамудың қиын жолдарынан өтіп, қазіргі кезде отандық ғылымды, техниканы, мәдениетті, өнерді, қоғамдық институттарды дамытудың заманауи деңгейіне тиісті номинацияның жоғары дамыған жүйесін қамтиды.

Қазіргі қазақ терминологиясын синхрондық шолу оның қалыптасу дереккөздері бойынша, жеке терминдер мен біртұтас термин жүйелерінің шығу уақыты бойынша және номинациялар әдістері бойынша қаншалықты күрделі және әртекті екендігі туралы жақсы түсінік береді.

Жалпы әдеби тілдің шағын жүйелері ретінде ғылыми тілді зерттеушілер көп құрылымдылығы мен көп функционалдылығына негізделеді. Көп қызметті әдеби тілге қарағанда ғылыми тіл «адам қызметінің белгілі салалары шегінде коммуникацияларының айрықша қажеттіліктерін қанағаттандыруға міндетті» [1, 34].

Өзінің өзектілігі бойынша дербес мағынада ғылымның кәсіби тіліндегі номинацияларды зерттеуге байланысты проблемалары бар. Номинацияның жақсы құрастырылған жалпы теориясы аясында арнайы лексика саласындағы номинациялар проблемасы жеткілікті нақты және толық түсіндірілмеді. Лингвистикалық әдебиетте сөзжасам қатынастарының жүйелілігі, морфемалар мен модельдерді мамандандыру сияқты қазақ тілінің жалпы әдеби сөзжасамдарының негізгі үрдістері термин жасаудың жалпы бағыттарын анықтайды деген пікір қалыптасты. Бұл жалпы ақиқат, дегенмен, терминологияның жалпы ерекшелігі арнайы түсініктер номинациясында дербестікті

көрсетпеуге мүмкіндігі болмайды. Мысалы, номинация құралдарымен терминология терминдердің жүйелілігін беруге тырысады, ол өз кезегінде, түсініктердің жүйелілігін көрсету құралы болып табылады.

В.П. Даниленконың пікірі бойынша «номинациядағы барлық жаңалықтар, ұлттық тілдің «техникалық мүмкіндіктері» болсын немесе сырттан тартылғандары, ең алдымен, кәсіби тілде байқалады, арнайы лексика үздіксіз толықтыруды, тиісінше номинацияның жолдары мен құралдарын үздіксіз іздестіруді талап етеді» [2, 12].

Қоғаммен байланысты құрайтын терминологиядағы номинациялардың нақты әдістері туралы мәселені әділ түсіндіруге мүмкіндік береді; номинациялардың бір әдістерін өзектендіру және өзгелердің өнімділігінің кейбір «төмендеу» себептерін орнатуға мүмкіндік береді.

Терминологиялық номинацияларды деривациялық құралдармен зерделеу, біздің ойымызша, морфемалық қорды мүшелеумен, термин құраушы элементтерді (аффикстерді, қосудың стандартты бөліктері және т.б.) аса нақты бағалауға және біліктілігімен байланысты өзекті проблемалардың бірқатарын анықтауға мүмкіндік береді.

Терминологиялық номинацияны құралдарымен сипаттау, яғни сөз тіркесі, термин құраудың осы түрінің ақпараттық құрылымын зерделеу, оның ішінде номинацияның жоғарыда көрсетілген тәсілі аффикстегі сөзжасам тапшылығы (осындай пікірді Гак В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков. – Л., 1977. – 300с.) кезінде қолданыла ма деген сұрақты шешу немесе ол дербес мәнге ие [3] (мысалы, терминологияда түсініктер арасындағы тектүрлік қатынастардың көріну қажеттілігі кезінде байқалады).

Термин жүйелерін дамытудың белгілі бір кезеңдерінде неге құрамдас атаулар, ал өзгелерге – дара сөзден тұратындар белсенділік танытатыны туралы мәселенің маңыздылығы кем емес, бұл ең дәлелденген арнайы бірлікті құру қажеттілігімен байланысты ма немесе бұл түсінікті аппаратты күрделендіру куәлігі.

Кәсіби тілдік саладағы номинацияның тағы бір өзекті және дербес аспектісі бар екендігі белгілі: білімнің нақты саласының тілдік мәтіндерінде көрінетін номинацияларын түрлендірудің әмбебап тәсілдерімен аббревиация болып табылады. Ол аса жиі қолданылатын түсініктердің (әдеттегідей, негізгілерін) атауларын ауыстырады. Арнайы түсініктер номинацияларында аббревиатура құралдарымен жалпы номинациялар, сондай-ақ нақты салалардың терминологияларындағы осындай құралдардың ақпараттылығы жеткіліксіз зерттелген. А. А. Реформатский әртүрлі халықтардың терминологияларын тіларалық және ұлтаралық жақындасу мақсатында «дұрысы интернационалдық тілдік және терминологиялық қорды пайдалану» керектігін атап өтті [5, 170]. Бұл қор әртекті, ол туралы мәселе күрделі және көп қырлы. Сонымен, грек-латын сөздерінің, түбірлері мен формативтерінің «иесіз» сипаты халықаралық терминдерді грамматикалық және деривациялық, фонетикалық ресімдеудің ұлттық ерекшелігін сақтау кезінде халықаралық еуропалық терминологияның семантикалық және сөзжасам тұтастығы мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

Ғылыми-техникалық революция жағдайларында әлеуметтік лексика құрамына кіретін терминология тілдің лексикалық-семантикалық жүйесінің ең қарқынды, динамикалық бөлігі болып табылады, онда бір кәсіби топқа жататын адамдардың сөздік қорының ерекшелігі байқалды, және бұл ретте әрбір арнайы лексиканың ядросын терминология құрайды.

Білімнің әрбір нақты саласының терминологиясы білімнің тиісті саласы түсініктері жүйесімен қатысты терминдер жүйесін қамтиды, ол арнайы лексиканың, ал кеңінен жалпы лексикалық-семантикалық жүйенің бөлігі болып табылады.

Терминология жалпы тілдік жүйенің лексикалық құрылымының бөлігі бола отырып, терминдердің парадигматикалық және синтагматикалық сипаттарында байқалатын олардың лексикалық-грамматикалық заңдарымен тығыз байланыста болады. Сөздік белгілер сияқты, оларға семантикалық дамытудың барлық түрлері, жалпы тілдік сөзжасамдар, сөз жасаушылық және сөз қолдану тән, олар сөздік белгінің – номинативті және дистрибутивтік негізгі қызметтерінде байқалады. Алайда термин жүйесі шеңберінде жалпы тілдік заңдардың

әсері белгілі жағдайда экстралингвистикалық факторларымен, тиісті түсініктер жүйесімен регламенттелген [5, 210]. Яғни, осыған ұқсас өзге нысандар сияқты терминдер құрылымның тұтастығына, толықтығына, күрделілігіне ие.

Г.О. Винокурдың термин жүргізудің ғылым ретінде қалыптасуына үлкен үлесі туралы айтуға болады, ол терминологияда жүйені құрады және терминнің номинативті қызметінің ерекшелігін сипаттау кезінде оған сүйенді: «терминологиялық жүйе оған кіретін сөздердің семасиологиялық құрылымында белгілі байланыстарды және олардың аталған заттар мен түсініктер аясындағы әділ қатынастарын қамтиды» [6, 7]. Ғалым терминдердің жүйелік жиынтығының қалыптасқан сөз қолдануды белгілейтін және сөздер әліпби байланысымен біріктірілген әдеттегі сөздіктегі сөздерді жинаудан принципіалды айырмашылығын көрсетті [6, 7].

Винокурдың пікірі бойынша термин – бұл мамандандырылған мағынасы бар, өзінің интеллектуалды тазалығын сақтайтын нақты семасиологиялық шегі (яғни «бейнелі және эмоционалды әсерленушіліктен аулақ болу») бар арнайы сөз [6, 3]. Мақалада көрсетілгендей, жаңа терминдердің туындауы «жаңадан ашылатын мағыналарды атау, жаңа түсініктерді белгілеу қажеттілігімен» байланысты [6, 5].

Г.О. Винокурдың «терминдер «пайда болмайды», ал олардың қажеттілігі бойынша «ойлап табылады», «тудырылады» деген сөзі белгілі [6, 24].

Осы пікірде «ғылыми-техникалық терминжасам фактілері әдеттегі сөз шығармашылығына қарама-қайшылығында өзінің бейнесін жазбаша мәтінде табады» деген ой бар [7, 67].

Терминдер «ойлап табылады», «тудырылады», яғни белгіленеді, ал жалпы әдеби тілдегі неологизмдер қатаң бақылауда болмайды, сондықтан «пайда болады». «Сөз – табиғи бірлік, ал терминдер – жасанды дегенде емес, әдеттегі және ғылыми түсініктер номинациясы процесінің айырмашылығының мәні осында» [7, 67].

Термин мен терминологияның теориялық мәнін айқындауға А.А.Реформатскийдің: «Термин тілдің лексикалық жүйесінің мүшесі ретінде», «Терминологияның кейбір мәселелері туралы», «Терминология туралы ойлар» атты белгілі жұмыстары арналған. А.А. Реформатский терминдердің әр түрлеріне өзінің қатынасын баяндай отырып, олар өз тілінің сөздері немесе шет тілінің сөздері, халықаралық сөздер немесе жасанды жасалған сөздер болуы мүмкіндігін атап өтті [8, 121].

Термин жүргізу жөніндегі ғылыми әдебиетте терминжасам жалпы лексиканың сөздеріне тән сөзжасамды қайталайды. Сонымен, В.Н. Телия терминжасам «өзінің гносеологиялық нәтижесінде түсініктердің бір-біріне ауысу ерекшелігіне негізделетін және адамның игеретін қызметінің барлық жаңа белгілерін көрсете отырып, алдында танылған негізде қалыптасатын» екінші номинация процесі екенін атап өтеді [9, 168]. В.П. Даниленко жазып кеткендей: «терминологияда жалпы лексикадағы сияқты – семантикалық, синтаксистік, морфологиялық тәсілдер белсенді және тиімді» [10, 89-90].

Ұқсас пікірді В.Н. Шевчук ұстанады; ағылшын тілінің әскери терминдері мен лексиканың жалпы сөздерінің жасалуын зерттей отырып, ғалым оларға тән сөзжасам құралдарының бірдей құралдарын атап өтті, дегенмен *anti-, out-, post-, self-, -proof-, -map* және т.б., жеке термин элементтерінің айқын көрініс тапқан сөзжасам жүктемесін атап өтті және растады [11, 10-11].

Жалпы, терминжасамның мәнін А.Ф. Лосев жүйелі түрде ашады. Оның пайымдауына сәйкес, әрбір жеке сөзді «топталған сөйлем» ретінде қарастыру қажет, салыстырайық: *түптеуші «түптейтін адам», көшіріп жазу – «қайтадан жазу» т.с.с.*, осылай зерттеуші әдеттегі сөздің, термин сөздің жеке қосымшалары сөйлем мүшелеріне ұқсас өзара байланысады [12, 104]. Жаңа түсініктер, атап айтқанда терминдер таным процесінің заңдылығына сәйкес қолданыстағы түсініктер негізінде қалыптасады. А.Ф. Лосев пен М.Н. Володинаның термин – жеке қосымшалар мен термин элементтері мағыналарының және олардың композицияларының қарапайым сұлбасы емес деген пікірімен келіспеуге болмайды.

Термин оны ауыстыратын кейбір «сөйлеммен» байланысады, себебі терминнің атауы бір сөзге сыйдырылған, зерттелетін заттың қарапайым немесе күрделі формуласы.

Түсініктің, оның маңызды белгілерін көрсететін тілдік көрінісі болып табылатын термин қысқаша тілдік формада тиісті сөйлемнің-пікірдің «семантикалық инвариантына» немесе «семантикалық ядросына» назар аудартады. Ақпаратты жинақтай отырып, термин кәсіби жадыға ие болады. Ғылыми-техникалық білімнің өзіндік «жазбасы» болып табылатын терминнің объективті мазмұны арнайы сөздің мағынасын немесе мәнін беруімен сипатталады, ол тек таным нысанын ғана емес, сонымен бірге оның танымымен байланысты ойлау процесін ұсынады. Бұл ойлау процесі анықтамамен бекітіледі. Соңғысы терминологиялық номинацияның негізінде жатқан терминделетін нысанның нақты анықтамасын қамтиды. Авторға немесе авторларға берілетін тиісті терминнің анықтамасы нақты дәлме-дәл, алдымен былай көрінеді:

1. терминделетін зат немесе құбылыс туралы пікірмен, кейін
2. жеке ресімделген сөз тіркесімен, содан кейін
3. тұтас ресімделген лексикалық бірлікке жинақталады.

Сонымен, терминологиялық номинация мен терминдердің жүйесін қалыптастыру тілдің лексикалық құрамының қалыптасуы мен бізді қоршаған заттардың алғашқы номинациясымен салыстырғанда кешірек, екінші құбылыс болып табылады. Кез келген термин – түсінік аппаратының құрамды бөлігі, оны білімнің, қызметтің немесе өзге саласының маманы қолданады, сондықтан терминді құрастыруға сөзжасам элементтерінің белгілі жинағын тартуға дейін терминологиялық номинацияның негізіне предикацияға негізделген анықтау тәсілі «жасалынады».

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сачков Ю.В. Научный метод: вопросы его структуры // Вопросы философии, 1983. – №2.
2. В.П. Даниленконың (Актуальные направления лингвистического исследования русской терминологии // Современные проблемы русской терминологии. – М.: Наука, 1986. – С.
3. Гак В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков. – Л., 1977. – 300с.
4. Реформатский А.А. Мысли о терминологии // Современные проблемы русской терминологии. – М., Наука, 1986. – С. 163-198.
5. Шафф А. Введение в семиотику. – М.: Иностранная литература, 1963. – 256с.
6. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Тр. МИИФЛИ. Т. 6 М., 1939. 420.
7. Татаринов В.А. Терминологические воззрения Г.о. Винокурова и А.А. Реформатского// Филологические науки. – 1992. – №5-6. – С. 65-69.
8. Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка // Проблемы структурной лингвистика. – М., 1968. – С. 103-125.
9. В.Н. Телия. Вторичная номинация ее виды // Языковая номинация. Виды наименований. М: Наука: 1977. –С. 129-221.
10. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
11. Шевчук В. Н. Производные военные термины в английском языке. Аффиксальное словопроизводство / В. Н. Шевчук. М.: Воениздат, 1983. – 231 с.
12. Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф. – М., 1982.